
עורכות: מרחה שמואל ונירית אסף

החינוך לטבע
משנת יהושע מרגולין

מהדורה עדכנית ומוארת

עורכות: מרוה שמואלי ונירית אסף

החינוך לטבע משנת יהושע מרגולין

מהדורה עדכנית ומוארת

Nature Based Education: The Pioneering Pedagogical Heritage of Yehoshua Margolinn

Editors: Marva Shmueli, Nirit Assaf

הוצאת הקיבוץ המאוחד - סדרת קו אדום: גיורא רוזן (עורך ראשי)
דבי אילון, דינה מרקון, שרון ינאי

הוצאת הספרים של מכון מופ"ת: תמי ישראלי (עורכת ראשית)
חברי המערכת האקדמית: פרימה אלבז-לוביש, חנוך בן-פזי, יעל דר, יורם הרפז,
נצה מובשוביץ-הדר, אייל נווה, יעל פישר, שי פרוגל

מערכת הסדרה מחשבה חינוכית: נמרוד אלוני, סמדר דוניצה-שמידט,
גיורא רוזן, תמי ישראלי, יהודית שטיימן, שרה שמעוני

עורכת תוכן ולשון: אדוה חן

עורכת גרפית: בלה טאובר

עיצוב הסדרה: דפנה גרייף

עשינו כמיטב יכולתנו לאתר את בעלי הזכויות של
כל חומר ששולב בספר ממקורות חיצוניים. אנו
מתנצלים על כל השמטה או טעות. אם יובאו אליה
לידיעתנו, נפעל לתקן במהירות הבאות.

מסת"ב: 978-965-02-1320-6

© כל הזכויות שמורות להוצאת הקיבוץ המאוחד, למכון מופ"ת
למכללת סמינר הקיבוצים ולמכללת אורנים, תשפ"ד - 2024

הוצאת הקיבוץ המאוחד: טל' 03-5785810; פקס 03-5785811

www.kibutz-poalim.co.il

מכון מופ"ת: טל' 03-6901406

<http://www.mofet.macam.ac.il>

נדפס בישראל, 2024

כללו של דבר: פלאי הטבע ממלאים את כל חלל העולם. על המחנך לפקוח את עיני חניכיו, לכרות להם אוזן ולרכז את הסתכלותם ופעולתם בכמה מפלאי הטבע הסובבים אותם, שיראו אותם לא כמקוטעים אלא כרצופים על חליפותיהם ותמורותיהם. לאחר שאלה יהפכו לקניין נפשם, ישמשו להם מראה בהירה, שבה יראו חזות הכול.

(מתוך: החינוך לטבע: משנת יהושע מרגולין, 1957, עמ' 73.
התמונה לקוחה מתוך ארכיון מרגולין, מכללת אורנים)

תודות

חלום נעשה למציאות - זו הייתה מלאכה ארוכה ומורכבת.

בראשית 2018 קיימנו את המפגש הראשון לקראת התקנת מהדורה עדכנית ומוארת לספרו של מרגולין בדרך לטבע, ובראשית 2024 אנחנו זוכות להגשים את משאת נפשנו ולהציב על מדף הספרים ולרשות המורות והמורים לטבע וסביבה את החינוך לטבע: משנת יהושע מרגולין. עם צאתו של ספר זה אנו מבקשות להודות לכל השותפים שהיו מעורבים בהפקתו וסייעו לנו בתהליך המורכב של הוצאתו לאור: תודתנו העמוקה נתונה בראש ובראשונה לפרופ' נמרוד אלוני מסמינר הקיבוצים, שיחד עימנו גילה התלהבות מכתביו של מרגולין, הצליח להפיח חיים בחלום ההוצאה המחודשת של הספר ולהביאו לידי מימוש.

תודות לארבעת המוסדות שכבר מן ההתחלה הכירו בחשיבות המיזם וסייעו כל אחד בדרכו בהוצאתו לאור: מכללת סמינר הקיבוצים, מכללת אורנים, מכון מופ"ת והוצאת הקיבוץ המאוחד. תודות לעורכות הלשון של הספר רעות יששכר מסמינר הקיבוצים ולאדוה חן ממכון מופ"ת על המבט הבוחן והמקצועי, על שכיבדו ושימרו את אוצר המילים הייחודי של מרגולין ובצד זאת ערכו עדכונים לשוניים להבהרת הטקסט. תודה לצוות הוצאת הספרים של מכון מופ"ת על ליווי מקצועי וקשוב: לעורכת הראשית ד"ר תמי ישראלי, לעורכת הגרפיקה בלה טאובר ולרכזת ההוצאה חני שושתרי. תודות לגיורא רוזן, העורך הראשי של ספרי קו אדום, שבהתכוונות צירף את הוצאת הקיבוץ המאוחד כשותפה לספר. תודות לד"ר ניר אליאב שהעביר לנו את הקובץ של הספר ולנורית ברנד-בשור שעזרה בהקלדת הטקסטים.

תוכן העניינים

הקדמה: בין הטבע של מרגולין לאקו־הומניזם שלנו	
נמרוד אלוני	9
דברי מבוא: הרלוונטיות של "החינוך לטבע" לימינו	
מרוה שמואלי ונירית אסף	13
חייו ופועלו של יהושע מרגולין מרוה שמואלי ונירית אסף	17

שער א: הדרך לטבע

עשיר ומגוון הוא טבע ארצנו	27
הילד בטבע	29
גן הילדים - מהו?	39
בכל החושים	58
שלוש דרגות בלימוד הטבע	67
שיטות ודרכים	82
הגינה שעל יד בית הספר	88
פינת החי	95
חוג טבענים	103
טיולים בטבע - כיצד?	110
המוזיאון של בית הספר	116
הספר בלימוד הטבע	121

שער ב: הכשרת מורים

הכשרת מחנכים לחינוך לטבע	125
--------------------------------	-----

שער ג: מהלכה למעשה - קווים מנחים ליישום החינוך לטבע

135.....	תוכנית ללימודי הטבע
141.....	חג האסיף
148.....	הגינה
158.....	הזית
160.....	הגשמים הראשונים
172.....	קטיף פירות ההדר
174.....	הדבורה והכוורת
178.....	ט"ו בשבט
182.....	חג האביב
184.....	גידול זחלי הפרפר טוואי המשי
186.....	הקציר
188.....	החיטה והלחם
192.....	הבציר
193.....	הים
209.....	מחזור המים בטבע
213.....	היער והחורש
217.....	הרפת ומשק החלב
221.....	שיחות על גוף האדם
225.....	הבעירה והנשימה
228.....	המלבוש
231.....	אב ומורה דרך: הקדמה למהדורת 1957 מאת מרדכי סגל

הקדמה: בין הטבע של מרגולין לאקוֹהומניזם שלנו

נמרוד אלוני

הספר שלפניכם הוא אחד המקרים הנדירים שבהם נכון להגיד על משהו שהוא מוליך אותנו בה בעת אחורה וקדימה. הוא נטוע ברומנטיקה רבת־השראה של ציונות נטורליסטית ורוחנית של ראשית המאה העשרים. הוא פוגש אותנו בהווה מדכדך ובתחושת חירום ודחיפות לנוכח ההתחממות הגלובלית, הכחדת המינים והרס משאבי הטבע. הפסימיים אף מדמים אותנו לנוסעי הטיטניק בדרך לאסון ודאי. אלה מאיתנו שעבורם יאוש אינו אופציה רואים אתגרים אידיאליסטיים צופי עתיד של תיקון וריפוי לקראת הבטחת קיימות סביבתית וחברתית. האקטיביזם האקוֹהומניסטי של ימינו מנסה לחדש, לגייס ולתקן, אבל למעשה הוא יושב על כתפי ענקים מהעבר, ויהושע מרגולין, מייסד המכון הביולוגי־פדגוגי ומהוגי החינוך בחיק הטבע, הוא אחד מתוכם.

הסגנון בכתביו של מרגולין הוא אנכרוניסטי ונאיבי במידת מה, אך התוכן עכשווי ורלוונטי ביותר לאתגרי החינוך בני־זמננו. מטבע הדברים, העברית של ראשית המאה העשרים שונה מאוד מזו הנהוגה בעשור השלישי של המאה העשרים ואחת, ומינוחים כגון "משבר האקלים", "קיימות סביבתית", "פדגוגיה מתבוננת" ו"חינוך יער" טרם באו לעולם. ואולם חינוך נטורליסטי ולמידה הוליסטית ואינטימית בחיק הטבע, כמגמות שאליהן אנו מבקשים להתקדם בימינו, היו פרקטיקות רווחות ומקובלות. בין שנפנה לטקסטים המובאים בספר זה פרי עטו של מרגולין ובין שנפנה לתולדות החינוך בכפרי הנוער דוגמת בן־שמן (היכן שבלטו מחנכים מופתיים דוגמת זיגפריד להמן, אריה סימון ויזהר סמילנסקי), נמצא שפע של דרכי חינוך המשלבות

התחנכות פעילה בחיק הטבע, לימוד חוקיותן של מערכות אקולוגיות, התנסות במיטב נופי התרבות והאומנות ורכישת השכלה כללית ודעת מדעית - הכול בגישה חווייתית והתנסותית המבקשת לטפח אדם שלם המגשים את אנושיותו ומשתתף בצורה פורייה והוגנת במעגלי הטבע, החברה והתרבות. מדובר בפדגוגיה אידיאליסטית והוליסטית הקושרת בין הטבע לתרבות, בין המדע לאומנות, בין נפש בריאה לגוף בריא, ובין חברה בריאה לטבע בריא.

לשאיפותינו העכשוויות - לצמצם את נזקי הניכור מהטבע, לשקם את ההרמוניה עם סביבות חיינו ולהתקדם לחיים שלמים ושלווים יותר - היסטוריה ארוכת ימים. נציין כאן בהקשר זה כמה מאבני הדרך: נפתח בספר הטאו של לאו דזה, המזהה את הנוסחה לחיים טובים בכיול הנכון וההרמוני של בני אדם עם דרכי הטבע; נמשיך עם אבי החינוך הנטורליסטי, ז'אן ז'אק רוסו, אשר טען בספרו אמיל כי טיפוס האדם המודרני - הבורגני, השאפתן, החומרני, הרכושני, הכוחני והנצלן - אינו אוהב דברים כפי שברא אותם הטבע, ובמקום זאת הוא יצר לעצמו תרבות מלאכותית, יומרנית ומזויפת שסופה הרס החברה האנושית והסביבה הטבעית; נעבור לתחילת המאה העשרים להוגה החינוך הפרוגרסיבי ג'ון דיואי, שבספרו דמוקרטיה וחינוך זיהה את מהות העשייה החינוכית עם פיתוח דפוסי התייחסות נאותים כלפי החברה האנושית והסביבה הטבעית; נמשיך עם הפסיכולוג הנטורליסט אברהם מאסלו, אבי "פירמידת הצרכים", שקשר בין המימוש הנאמן של הטבע הפנימי והייחודי שבכל אדם לבין התנהלותו המוסרית והמושכלת בעולם; ונסיים בחזונו הדיסטופי של הפסיכולוג האמריקאי בן-זמננו פיטר קאהן, הסבור שרובנו כבר עכשיו שבויים במכלאות ענק עירוניות וטכנולוגיות, סובלים מניכור מהטבע, מריחוק חברתי ומהנדסת תודעה, ומקיימים חיים שהם צל חיזור של האנושיות האפשרית לנו על פי טבענו.

גם אם חלפו עשרות שנים מאז מותו של מרגולין, ממייסדי סמינר הקיבוצים שבתל אביב (מכללת סמינר הקיבוצים) ומהוגי סמינר

הקיבוצים שבסמוך לטבעון (אורנים - המכללה האקדמית לחינוך), הרי שהדנ"א של מורשתו פועם בעוז בשתי המכללות גם בימים אלה. בשתיהן נולדו בשנים האחרונות מגמות הומניסטיות-סביבתיות או אקרו-הומניסטיות, המשלבות פדגוגיה מתבוננת, קיימות סביבתית, רגישות תרבותית וחינוך לדמוקרטיה וחיים משותפים. משותפת למגמות אלה היא ההתכוונות לתיקון עולם ולפדגוגיה מרפאה שתביא מזר למחלות התרבות של זמננו; פדגוגיה המשדכת בין האחריות ההומניסטית לכבוד האדם באשר הוא אדם עם ראיית הטבע לא כרכוש לבעלות ולאדנות אלא כקהילה לשייכות ולהשתתפות; פדגוגיה קשובה ואקטיביסטית העומדת על כך שהפתרונות לזוועות שמחוללים בני אדם לזולתם והחורבן שבני אדם מביאים על משאבי הטבע אינם גלומים בחידושים טכנולוגיים או המצאות מדעיות, אלא כרוכים בראש ובראשונה באתיקה: בהתנערות מהתנהלות כוחנית, אנוכית וחמדנית כלפי אדם וטבע והחלפתה בהתנהלות דיאלוגית, מכבדת, מידתית והרמונית.

מרטין בובר, ההוגה והמחנך הגדול, בן-דורו של מרגולין, התמקד בתורתו הדיאלוגית ביחסים הקשובים והמלאים שבין בני אדם, אך פה ושם הרחיב את מעגל הדיאלוג והדגים כיצד יכול אדם להשביח את אנושיותו באמצעות דיאלוג עם עץ וללמוד לחוות טבע לא-אנושי בצורה הרבה יותר רוחנית ומעמיקה ומכבדת מאשר רק כצומח שמיש בעולמו הוא. המחנך הגדול מרגולין, שדבריו פרושים כאן בהמשך, כמו משלים את בובר מהכיוון ההפוך: נקודת המוצא שלו היא ההתנסות המלאה בטבע - החושית, הרגשית, השכלית והאסתטית - ובאמצעותה מתרחבת ומתעדנת אישיות האדם; וכאדוות מים הולכות ומתרחבות השלווה, המשמעות וההרמוניה ונעשות לאיכויות מהותיות לאדם בנוהגיו עם הטבע שסביבו ועם הזולת שבעולמו.

דברי מבוא: הרלוונטיות של "החינוך לטבע" לימינו

מרוה שמואלי ונירית אסף

יהושע מרגולין (1877-1947), שהיה מוכר בשם החיבה "הדוד יהושע", הוא דמות מרתקת של מורה שהקדיש את כל חייו, מרצו וכישרונותיו העצומים לחינוך ילדים ומורים על דרך הציונות, להעמקת הקשר לעם, לארץ ולטבע. מורשת החינוך לטבע של מרגולין לא נסתיימה בהוראה אלא בדרך חינוכית מלאה ועשירה, ביציאה לטיולים מקרוב לרחוק בכל חלקי הארץ ובכתיבה עשירה ומגוונת בעיקר בנושאי הטבע.

החינוך לטבע: משנת יהושע מרגולין יצא לראשונה בשנת 1957 כספר זיכרון לציון עשור לפטירתו של מרגולין. כונסו בתוכו כתביו הפדגוגיים המשקפים את ליבת המשנה החינוכית שלו בתחומי החינוך לטבע. כיום נותרו עותקים ספורים ממהדורתו הראשונה של הספר, והם חבויים בספריות אחדות או במרתפי חנויות יד שנייה. היום, בחלוף כשישים וחמש שנה, ראינו צורך להגיש את הספר עתיר הידע הזה במהדורה חדשה, באות יפה וקריאה. השמטנו קטעים שנראו לנו בלתי רלוונטיים לעוסקים בחינוך בימינו; הוספנו ביאורים מקצועיים ולשוניים לביטויים ולמונחים שאינם שגורים על לשוננו בתוך סוגריים מרובעים; והארנו במסגרת מיוחדת בהקדמות ובתוך הפרקים תכנים שיש בהם כדי לקשור את הדברים להוויה החינוכית העכשווית. ועם זאת החלטנו מדעת לשמר ככל האפשר את הספר המקורי גם במהדורה זו. למעט כמה קטעים שאיבדו מן הרלוונטיות שלהם בחלוף העיתים מסיבות שונות, עיקר משנתו של מרגולין בחינוך לטבע התגלתה לנו כאוצר בלום חי ונושם שמדהים ברלוונטיות שלו לחינוך גם היום.

המהדורה הראשונה נפתחה בהקדמה רחבה ועשירה מאת מרדכי סגל, מנהל סמינר הקיבוצים דאז, שהכיר את מרגולין מקרוב והיה מממשיכי דרכו. במהדורה היא מתוארת דמותו הייחודית של מרגולין - מורה למורים ולתלמידים אלפים ובעל מורשת חינוכית מפוארת שנשארה לדורות ההמשך, נושאי משימת החינוך לטבע

והחינוך בישראל בכלל. עם דבריו החשובים והאישיים של סגל בחרנו לחתום את המהדורה הנוכחית. המשך הספר, על שתי מהדורותיו, מורכב משלושה שערים: השער הראשון הוא ספרו של מרגולין בדרך לטבע משנת 1947; השער השני פורס את רעיונותיו של מרגולין בתחום הכשרת מורים בארץ ישראל ואת תוכניתו להקים סמינר למורים בצפון הארץ להכשרת מחנכים לחינוך הקיבוצי; והשער השלישי מציג תוכניות לימוד שכתב מרגולין לבית הספר היסודי בחינוך לטבע של ארץ ישראל.

היום, בעידן החינוך לקיימות, התהפכו היוצרות: הטבע ומשאביו הולכים ומצטמצמים בשל הגידול בשטחים עירוניים, בשטחי תעשייה ובתחבורה. המערכות האקולוגיות תומכות חיים מצויות בסכנה, ולכך השפעה גם על האדם ועל עתידנו על כדור הארץ. חשיבות החינוך לטבע מועצמת כיום וממוקדת בפיתוח המודעות לשמירת המגוון הביולוגי. הפדגוגיה של מרגולין מתאימה לחלוטין לדרך החינוך הסביבתי העכשווי ומתקשרת היטב עם תפיסות חדשות, כגון חינוך קונטמפלטיבי (פדגוגיה מתבוננת) וחינוך יער. מרגולין מדגיש את חשיבות היציאה, השהייה וההתבוננות בטבע כבר מהגיל הצעיר ביותר של הילד בשביל להיות, לחוות ולהתחבר בכל החושים: לגעת ולהריח את האדמה והעשב, להביט בעננים שבשמיים, לצאת ולהקשיב לשירת הציפורים בבוקר השכם ובהתכנסותן ללינת לילה עם ערב. מרגולין מפתח את נושא הטיוול בסביבה הקרובה של הילד וההיכרות האישית עימה ומעדיפו על פני יציאה למחוזות רחוקים יותר. היכרות זו, על פי מרגולין, תביא את הילד להכיר מקרוב צמחים ובעלי חיים בעונות השונות במופעים שונים, היא תפתח בילד את חוש ההתבוננות והסקרנות וגם תעניק לו את תחושת השלווה והרוגע (wellbeing) שיוצרת השהייה בטבע. לטענת מרגולין, קודם יכיר הילד את מעגל סביבתו הקרובה היטב ויחוש בה בנוח, ואז יוכל לצאת לכל מקום אחר ולחקור אותו.

רעיונות אלה ופדגוגיה כזו אנו מוצאים מעט מאוחר יותר בכתביה של רייצ'ל קרסון, ה"נביאה" של התנועה לאיכות הסביבה בארצות

הברית, תנועה אשר הוקמה בעקבות פועלה החלוצי. קרסון כתבה ספרים ומאמרים על הטבע,¹ על החשיבות העליונה שילדים יחונכו קרוב אל הטבע מגיל רך ביותר ויחוו ללא הסברים מיותרים את חוויות הסביבה הקרובה שלהם גם בגשם ובסערה. האקולוג החוקר אדוארד וילסון מתאר בספרו *ביופיליה*² את הצורך הטבעי של האדם בקרבה לטבע ובשהייה בו. כיום חוקרים נוספים מציינים את החשיבות העליונה של קרבה לטבע בילדות ומתרים שאם לא כן עלולות להתפתח חרדות מהטבע ולהיווצר ריחוק שקשה לגשר עליו. מחקרים מהשנים האחרונות מציינים את ההשפעה המרגיעה של הטבע על נפשם של הילד והמבוגר בעולם עמוס הגירויים שבו אנו חיים כיום.³ מרגולין הבין זאת זמן רב קודם לכן.

לאחר שנים שבמהלכן אנו עוסקות בחינוך לטבע, "גילינו" את יהושע מרגולין, שכבר כתב ובנה את הפדגוגיות הללו של החינוך לטבע ולסביבה. בכתביו מצאנו עצמנו חוזרות הביתה, כלומר חוזרות לחוויות הילדות והחינוך בקיבוץ אשר עיצבו בנו את אהבת הטבע, את הסקרנות ואת השמחה בגילוי תופעות ויצורים חדשים ובהיכרות עמוקה עם שמות ומינים שונים של עופות, חרקים וצמחים. מרגולין מתאר את הכמיהה לטבע שהתקיימה בו עוד מימי ילדותו ברוסיה בצד אהבתו העמוקה ללימוד וחקירה של הטבע בארץ. יסודות אלו הם לדבריו שקשרו את נפשו לראשונה עם אהבתו לטבע, לחי ולדומם שבו. בספרו האוטוביוגרפי *דרכו של מחנך עברי* הוא מספר סיפור חיים מרתק של ילד יהודי הנכסף לטבע, תלמיד מחונן ב"חדר" שבגיל

1 למשל *תחת רוח הים* (1941), *הים סביבנו* (1951), *קצה הים* (1955), *אביב דומם* (1962).

2 Wilson, E. (1984). *Biophilia*. Harvard University Press.

3 Wallner, P., Kundi, M., Arnberger, A., Eder, R., Allex, B., Weitensfelder, L., & Hutter, H. P. (2018). Reloading pupils' batteries: Impact of green spaces on cognition and wellbeing. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 15(6), 1205; Wolsko, C., Lindberg, K., & Reese, R. (2019). Nature-based physical recreation leads to psychological well-being: Evidence from five studies. *Ecopsychology*, 11(4), 222–235.

צעיר כבר מלמד שיעורים פרטיים ומממן את עצמו, לומד בעצמו לבחינות להוראת המתמטיקה ומחליט לעלות לארץ ישראל מתוך הכרה ציונית עמוקה.

בשנת 1907, בהיותו מורה בארץ, מרגולין מחליט לחזור לרוסיה להשלים תואר במדעים באוניברסיטת קייב כדי לשוב ולחנך את ילדי ישראל ואת מוריהם ומוריהם לטבע הארץ הנכספת. במהלך לימודיו הוא מתאר פעילות חינוך ענפה שכללה הקמת בתי ספר ובתי יתומים ברוסיה בעיתות של מלחמת עולם ראשונה ושל המהפכה הבולשיביקית. הכמיהה שלו לחנך את ילדי ישראל באשר הם ולקרוב אותם לשפה העברית, לסיפורי התנ"ך, לשירה, לספרות, להומניסטיקה וכמובן לעולם הטבע והמדע היא שהובילה אותו בדרך חייו. האוטוביוגרפיה המרתקת הזאת היא סיפור שובה לב על מחנך בכל ישותו ועל אהבתו הגדולה לילדים, לחלוצים בוני הארץ ולטבע הארץ (בעמודים הבאים תוכלו למצוא סיכום קצר של קורות חייו של מרגולין).

ההזדהות שלנו עם מרגולין נטועה גם באהבה המשותפת לטבע וגם בהיותו לפני הכול מחנך ומורה דרך לילדים רבים ולמורים. מרגולין חינך להיכרות עם הטבע והסביבה ולאהבתם תוך כדי פיתוח יכולות התבוננות וחקר בשילוב של הנאה מן השהייה בטבע ומבריאות הנפש שהיא מעניקה לילד. זאת ועוד, מרגולין חנך לשילוב הוליסטי של תחומי הלימוד השונים בהרמוניה שתוכל לרתק את התלמידים ולספק להם תשובות בתחומים שונים: סיפורי התנ"ך וההיסטוריה של עם ישראל ושל העולם, תולדות כדור הארץ בתפיסה המדעית, השילוב של תופעות בטבע עם ספרות ואומנות וכן הלאה. הוא שאף לפתח ערכים הומניסטיים ודרך ארץ יחד עם יציאה לטבע ולסביבה תוך התבוננות אמיתית וחוקרת.

עם זאת בספר זה אנחנו מבקשות להדגיש את החובה המוטלת עלינו כיום לשמור על הטבע ההולך ונעלם ולנהוג בסביבתו במסגרת החוקים, הצווים והתקנות שעל פיהם עובדת רשות הטבע והגנים, האוסרים על איסוף ערכי טבע (צומח, בעלי חיים ודומם) וכמובן על פגיעה בהם.

חייו ופועלו של יהושע מרגולין

מרוה שמואלי ונירית אסף

מרגולין נולד בשנת 1877 בכפר־עיירה הורודייץ בפלך מוהילוב שברוסיה. בספרו האוטוביוגרפי **דרכו של מחנך עברי** (1948)¹ הוא מתאר את ילדותו בתיאורים עשירים של הטבע, על היערות והשדות סביב הכפר. בתוך כך הוא מספר על היחסים המורכבים עם הגויים, על הריבים בין אימו לאביו תדיר ועל סבתא בתיה האהובה, "שהיתה לנו לילדים למלאך־גואל, שופע אור חסד, רחמים ואהבה בלי מצרים [...] היא שלא ידעה לקרוא היתה בקיאה בדברי תורה, נביאים ואגדה [...] והיא הרעיפה על ראשינו את סוד אגדות העם השופעות נהרה ואמונת־תום" (עמ' 18). מרגולין מתאר את עצמו כילד טבע מגיל צעיר: "משחר ילדתי דבקה נפשי במראות הטבע הסובב אותי, בריחותיו, בצליליו וברחשיו, במים, בצמח ובחי. עוד בהיותי בן שלוש אהבתי לשבת בימי קיץ יחידי בין העשבים [...] הייתי נושם לחיקי את ריחו החריף של הבבונג, קולף את הלבושים מן הלחמניות של החלמית, קוטף את הילקוטים המשולשים של ילקוט הרועים" (עמ' 26). לצד היערות והשדות מרגולין מדגיש את אהבתו הגדולה לבעלי החיים שגדלו בחצר: "בין החי דבקה נפשי קודם כל בפרה ובייחוד בעגלים, שפרתנו היתה ממליטה לנו מדי שנה בשנה. בהיותי פעוט היתה לנו גם עז, שהמליטה גדי עקוד נחמד, שהיה משושי כל הימים. וכשהיה יוצא עם העדר לרעות בשדה ציפיתי לו ערב־ערב בכיליון עיניים. ומה גדול היה צערי ובכיי כשבאחד הימים לא חזר עוד הגדי כי טרוף טורף

1 מרגולין יהושע (1948). **דרכו של מחנך עברי**: פרקי זכרונות (עריכה ואחרית דבר: צבי זהר). הוצאת הקיבוץ הארצי השומר הצעיר. אם לא צוין אחרת, הציטוטים לקוחים ממקור זה.

בשיני זאבים" (עמ' 27); ומוסיף: "אולם למרות אהבתי הגדולה לטבע, ואולי מתוך אהבתי הגדולה לטבע, הרגשתי כי גר אני בארץ נוכריה, וכי לנו היהודים אין חלק ונחלה בכל השדות והיערות הללו העוטרים את העיירה, ואני כזר מתהלך ביניהם" (עמ' 24). מרגולין מתאר את הקונפליקט הקשה עבורו בין הכיסופים לשוטט בשדות וביערות "שיכור מאהבה לטבע" לבין האיסור שחל עליו כיהודי לשוטט שם. הוא מספר על כך שבהיותו בן שבע נתפס והוכה בידי גויים. במקביל גם הרבי שלו הענישו. בתוך כך התעוררה בו קנאה לאדמה שלא היה זכאי לה כיהודי בעיירה הרוסית.

לצד אהבתו לטבע ניחן מרגולין בכישרון נדיר ובחיבה יתרה ללימודים. בגיל 3 למד א"ב מאחיו הגדול ממנו, ומשנכנס ל"חדר" בגיל 6 שלט בקריאת התורה בשטף. הוא מתאר כיצד כבר בגיל 11 נפתח לפניו "עולם חדש" כאשר התחיל ללמוד בישיבה. במהרה עבר לישיבות גדולות יותר בעיירות בוברויסק ופודוברנקה על אף גילו הצעיר. הוא למד ברצף ימים ארוכים בסקרנות רבה ובהתעניינות עצומה כמעט ללא אוכל ושינה וללא הפסקה, עד כי עיניו וגופו נחלשו מן המאמץ. בלימודיו מחוץ לעיירה הוא נפגש עם ציונים שביקרו בפלשתינה. סיפוריהם על המושבות העבריות ועל העבודה בכרמים החלו לכבוש את ליבו. על אף היותו צעיר ביותר שמח מרגולין להתפרנס מהוראה פרטית לעברית לילדי הרוקח בעיר, שם הזדמן לו להכיר ספרי חול של שירה ופרוזה. הללו עוררו את סקרנותו הרחבה. עולם חדש נוסף נפתח - מרגולין התחיל ללמוד מדע מתוך ספרי לימוד שרכש בעיר. הוא חזר לעיירתו לביקור לאחר שקיצץ את פאותיו והתחיל ללמוד מאביו רוסית כדי לקרוא בספרי המדע: חשבון, הנדסה וגאוגרפיה ש"נראו לי כקליפת השום בהשוואה לסוגיה חמורה בתלמוד" (עמ' 51).

בעקבות ההדים שהגיעו מן הקונגרס הציוני הראשון בבזל דבקה במרגולין תחושת הציונות החזקה של הרצל. קשוב ומודאג ממצב היהודים ברוסיה כתב: "גורל עמי הוא גורלי", ומתוך תחושת הכיסופין

לארץ יצא לסנובסק לגייס כסף כדי לעלות לארץ ישראל. בסנובסק נשאר שנתיים, הקים בית ספר ללימודי עברית ולימודים כלליים, לימד מבוקר ועד לילה, הקים ספרייה עברית והתמסר "בכל להט נפשי לעבודה ציונית תרבותית" (עמ' 65).

בשנת 1900 עבר מרגולין לקייב במטרה ללמוד לבחינות הבגרות, שם הוא לימד שיעורים פרטיים לפרנסתו. על רקע הוויכוח המסעיר על תוכנית אוגנדה החליט לבוא וראות את הארץ במו עיניו ולעלות לישראל. מתוקף מגבלות הקשורות בהיותו יהודי לא התאפשר למרגולין להיבחן בחינות בגרות מלאות, והוא קיבל תעודה רק למורה ביתי למתמטיקה. בשנת 1905, לאחר שהשיג את כל התעודות והאישורים, הפליג מאודסה דרך קושטא וסלונקי, ובערב יום הכיפורים עגנה האונייה בנמל יפו. בעדותו על עצמו שאף מרגולין להיות מורה עברי בארץ, להכיר את ניצני התחייה של החינוך העברי, וכציוני וכסוציאליסט ביקש להכיר את דרכי ההגשמה החלוצית.

בארץ ישראל התחיל ללמד בבית הספר "כל ישראל חברים" (אליאנס). הוא לימד את תלמידיו את סיפורי התורה בצורה מרתקת. הוא היה המורה היחיד ממוצא רוסי (ולא תימני) ללא כיסוי ראש וללא מקלות. תלמידיו היו ילדים ספרדים בעלי תרבות שונה משלו. מרגולין התאהב בילדי התימנים והעשיר אותם בלימודי התנ"ך ובאגדות. בגני הילדים ובבתי הספר מצא מרגולין ש"הלשון העברית המדוברת בפי המורים והגננות היא מליצית, קלושה, דלה, מימית וסגנונם הוא ברוחם של ספרי הלימוד של י. גרוזובסקי" (עמ' 108). מרגולין הבחין בחוסר של חומר שירי וסיפורי מתאים לילדי הגן ובצורך בשיפור השפה והסגנון של המחנכים.

לצד עבודתו כמורה הצטרף מרגולין ליצירת חוג חובבי הבמה העברית ושימש גם שחקן ראשי וגם במאי. לאחר שנתיים הגיע למסקנה שהדבר החשוב לו ביותר הוא ללמד טבע של ארץ ישראל. לשם כך הוא חזר לקייב בשנת 1907 וחיפש דרכים להשתלמות במדעי הטבע.

בשובו לקייב נפתחה לפני מרגולין תקופה חדשה שבה עסק בהוראת ההיסטוריה של עם ישראל לילדים היהודיים בבתי ספר תיכון. לאחר כמה שנים הצליח להתקבל למחלקה החקלאית של הפוליטכניון ללימודי בוטניקה וכימיה, אך היה זה במעמד של שומע חופשי בלבד ולא כסטודנט מן המניין, שכן ברוסיה הונהג חוק הנומרוס קלאוזוס, אשר הגביל את מספר היהודים באוניברסיטאות. לאחר כשנה נסגר הטכניון בגלל מהומות מהפכנים, ומרגולין פנה לעבודה כדי לחסוך סכום כסף שיספיק לו כדי לנסוע ללמוד מדעים באוניברסיטה בשווייץ. לשם כך הוא התחיל לעסוק בהוראה פרטית לילדי משפחת ז'לטופולסקי, ובמסגרת זו שינה את שמה של הילדה רוזה לשושנה, היא שושנה פרסיץ [הפעילה הציונית, ולימים חברת כנסת ויו"ר ועדת החינוך]. בנוסף פעל מרגולין בקייב להפצת השפה העברית וערך שיחות והרצאות ציוניות לנוער ולקהילה היהודית. לחוגי האינטלגנציה העברית היה אומר: "לכו וראו, אם אתם ראוים לארץ ואם הארץ ראויה לכם", ולשאלתם מדוע אינו עולה עדיין לארץ השיב: "אמא ארץ-ישראל ציוותה עלי, שלא אשוב בטרם שאהיה מוכן ומזומן בידיעות הדרושות לעבודתי בעורף" (עמ' 125).

בשנת 1914, בדרכו לאוניברסיטה בשווייץ לאחר שחסך מרגולין מספיק כסף למימון לימודי התואר במדעי הטבע, פרצה מלחמת העולם הראשונה וסתמה את הגולל על תוכניותיו ללימודים באירופה המערבית. מרגולין המשיך בעבודת ההוראה, אך המלחמה הביאה איתה לקייב גלי פליטים מליטא ומאוקריאנה, וכפי שהעיד "מערתה נתון הייתי כולי לחינוך ילדי הפליטים" (עמ' 126). מרגולין התמסר אפוא כולו ליתומי המלחמה והמהפכה שבעקבותיה, דאג להם לחינוך ולטיפול ולחגיגת החגים היהודיים. במהפכות של 1917 נהפכה גם קייב לגיא הריגה. טבח ופרעות ביהודים הביאו לגלים חדשים של יתומים. לבסוף, עם השתלטות הבולשביקים על קייב, פרצה שמחה גדולה בקרב היהודים, ומרגולין בשמחתו נרשם בגיל ארבעים ללימודי מדעי הטבע באוניברסיטת קייב. עדיין לא במעמד של סטודנט מן

המניין. לשם כך היה עליו להיבחן מחדש בכל בחינות הבגרות, אבל הוא לא נרתע, למד לבגרות ועבר את כל הבחינות. בתקופה זו שימשה קייב כשדה קרבות, ומרגולין מצא עצמו לעיתים קרובות בסכנת מוות. בגיל 45 סיים את לימודיו לתואר המוסמך בלימודי הטבע, ולמרות שאיפתו לעלות ארצה השתכנע להתחיל ללמד מדעי הטבע בסמינר האידיש למורים בקייב. מרגולין נהנה מאוד מאווירת החופש, השחרור וההגשמה של קייב הבולשביקית. לאחר כשנה החליט מרגולין להסתגל ללטביה וממנה לליטא כדי לצאת לארץ. לשם כך חסך 150 רובל במטבעות זהב במשך שנה וחצי, מעשה שאסור באופן חמור בחוק הבולשביקי. מחלקת החינוך בירושלים סירבה לשלוח לו ויזה בטענה כי יש עודף במורים בארץ, אך הוא יצא בנחישות למרות הסירוב.

לליטא הגיע לאחר שוד מסוכן במעבר הגבול כשהוא נתון ברעב קשה, ללא בגדים, ללא כסף וללא תעודות. בהגיעו לקובנה "עירום ובחוסר כול" ביקש ממנו הד"ר ברגר, מנהל מערכת החינוך היהודי בעיר, לנהל את הסמינריון למורים. מרגולין ניאות לבקשתו בשמחה. "קמעה קמעה נוצרה במוסד אווירה עברית חמה ומשפחתית, ואני מונה את השנה הזו בין השנים המאושרות בחיי, אע"פ שסופה היה מר ומלא סכנות" (עמ' 148). בתום השנה הזאת שבה שהה בליטא ללא היתר, נאסר מרגולין. לאחר השתדלויות רבות של מקורבי ד"ר ברגר שוחרר וצווה לעזוב מיידית את קובנה.

דרך ברלין, פריז ומרסיי הגיע לארץ בשנית, לאחר כשבע עשרה שנה, ב־3 בספטמבר 1924. מרגולין, כבר לא צעיר, החליט כי ברצונו לעבוד עבודה חקלאית בגן הירק שבמקווה ישראל. מנהל מקווה ישראל השתומם על החלטתו הנחושה, אך הסכים וקיבל אותו לעבודה. לאחר חמישה שבועות, בהיותו בחופשת חג הסוכות בירושלים, עבר מרגולין שני התקפי לב קשים, ובעקבותיהם נענה להצעת המנהל במקווה ישראל להיכנס לעבודת ההוראה. "נוכחתי מיד שבבית־ספר חקלאי עשיר זה, הקיים כבר 55 שנים, אין אף

אוסף לימודי קטן מטבע המקום והארץ... ניגשתי מיד לאסוף, בסיוע התלמידים, מוצגים מטבע המקום, כדי להניח יסוד למוזיאון חקלאי שהתפתח וגדל משנה לשנה" (עמ' 155).

משנוכח לראות שמצב לימודי הטבע בארץ ירוד ו"בורות רבה שוררת בכל מקום" (עמ' 156), התחיל מרגולין לארגן במהרה השתלמויות קיץ למורים של הסתדרות העובדים. חמש שנים נשאר ללמד מדעי הטבע במקווה ישראל, ובחופשות הקיץ לימד מורים בהשתלמויות. בתום פרק זמן זה קיבל הצעה להקים בית ספר תיכון לילדי העמק בעין חרוד. בסופו של דבר לא הוקם בית הספר בשל קשיי תקציב, ולכן הוצע למרגולין לצאת ולשוטט בין יישובי העמק והגליל וללמד את הילדים ואת המורים לימודי טבע. כשנה שלמה שוטט מקיבוץ למושב, מנשר ועד כפר גלעדי. בכל שבוע עבר ליישוב ולבית ספר אחר. "שנה זו היא אחת השנים היקרות ביותר בחיי; באתי במגע ישיר עם טבע העמק, הכרתי את הדומם, הצומח והחי שבו, קשרתי קשרים נפשיים עם ילדי העמק, עם הוריהם ומוריהם, תהיתי על החינוך המשותף, על הגן ובית הספר המתקמים שם. מצוייד במיקרוסקופ ובמעבדה קטנה יצאתי לטיולי ולמסעי מקיבוץ לקיבוץ וממושב למושב, הדרכת, לימדתי..." (1957, עמ' 147-148). מרגולין כתב שבמהלך השנה הזאת של חינוך לטבע של ילדי העמק ואנשיו גמלה בליבו ההכרה שיש ליצור מוסד הכשרה קבוע, שאליו יבואו המורים לקבל הכשרה מלאה. "נתתי את ליבי ליצירת המוסד הזה" (עמ' 148).

הוא תר בעמק יזרעאל ובעמק זבולון למציאת המקום המיוחל למוסד זה. תוך כדי חיפושים אלו הוא קיבל במפתיע מושונה פרסיץ, תלמידתו לשעבר בקיבוץ ומי שהייתה באותם ימים ראש מחלקת החינוך של עיריית תל אביב, צריף רעוע של בית הכנסת הראשון בתל אביב, אשר נסגר מטעמים אנטיסניטריים. מרגולין קיבל את ההצעה, ובשנת 1931 הקים את המכון הביולוגי פדגוגי. "מורים לעשרות התחילו נוהרים לצריף הזה לקנות דעת הטבע" (עמ' 149). עם היווסדו של המכון הביולוגי השקיע בו מרגולין את

מיטב מרצו, כוחותיו וכישרונותיו והנכיה בו את הרוח החלוציות שבו. המכון הפך להיות אכסניה של תורה למורים, לגננות ולילדים מכל קצוות הארץ, אכסניה שהעניקה שפע של תורה ודעת מתוך חדווה והתלהבות.

בין המורים המשתלמים במכון הגיע בשנת 1933 גם מרדכי סגל, חקלאי בגן הירק של קיבוץ כפר גלעדי אשר שימש גם מורה מחליף בקיבוץ בעת הצורך. מרגולין זיהה מיומו הראשון את הפוטנציאל המיוחד שבו. משסיים את השתלמותו חבר סגל למרגולין. הוא ארגן שתי קבוצות מורים מועמדים להוראה מקיבוצים שונים בקיבוץ המאוחד ובשומר הצעיר להשתלם אצל מרגולין במכון הביולוגי בתל אביב.²

בטבע ובאדמה ראה מרגולין את חזות הכול, את בריתו של האדם עם המקום ובהתחדשות הקשר בין העם לארץ במולדת הישנה חדשה. משנה זו התאימה מאוד לאידיאולוגיה הציונית בהתיישבות העובדת באותה עת. מרגולין הדגיש את הצורך ללמד את המורים להתבונן בתופעות הטבע, בחילופי העונות ולשלב את התנ"ך והאגדה בלימודי הטבע. הוא ביקש מהמורים לפקוח את כל החושים לרשמי הטבע ולפלאי הטבע כדי שיוכלו להוביל את הילדים כבר מהגיל הרך ביותר לפליאה מן הטבע.³

בשנת 1939 הקימו סגל ומרגולין את סמינר הקיבוצים במסגרת המכון של מרגולין, בשנת 1943 הם העתיקו את מיקומו לרחוב בני דן (מקום משכנה הנוכחי של אכסניית בני דן), ומאוחר יותר, בשנת 1961, העבירו את סמינר הקיבוצים למשכנו הנוכחי בגדה הצפונית של הירקון, פינת רחובות רוקח ודרך נמיר. תוך כדי עבודת ההוראה שקד מרגולין על כתיבה ופרסום של מאמרים, ספרים וסיפורי ילדים בנושאי הטבע כדי שישמשו חומרי לימוד, שהיו חסרים מאוד

2 כפכפי, איל (1998). כשתילי זיתים - שיטת התהליכים: משנתו החינוכית של מרדכי סגל. אוניברסיטת תל אביב.

3 מרגולין, 1957.

בתקופה זו למורים.⁴ אך מטרתו העיקרית וחלומו המלא של מרגולין היו הקמת סמינר למורים בצפון הארץ, בעמק יזרעאל; מקום שילמד את המורים ידיעת הארץ ויעניק להם הכשרה מלאה של מקצועות האומנות והמדע שהמורה והמחנך זקוק להם. הוא דרש שתלמידיו יהיו חברי קיבוצים המקבלים את הכשרתם החלוצית-המעשית בחיי הקיבוץ עצמם, בחיים הקולקטיביים, ביצירה ובעבודה קולקטיבית ובאים למוסד לשם הכשרה מדעית.⁵

מרגולין איתר את גבעת אלכסנדר בקרבת קיבוץ שער העמקים, שאנשיו שעלו מיוגוסלביה קראו את היער באזור על שמו של מלך יוגוסלביה - אלכסנדר - וקיבל את האישורים הדרושים להקמת הסמינר החדש במקום. בעת הזו חלה מרגולין במחלת הסרטן, ובמשך השנתיים הבאות הלך ונחלש. הוא עדיין גר בסמינר הקיבוצים החדש בתל אביב והמשיך ללמד, אך כוחותיו לא עמדו לו כבעבר, ובנובמבר 1947 הוא נפטר. לבקשתו נקבר בגבעת אלכסנדר המיועדת לסמינר החדש, ובשלושים למותו הונחה אבן פינה ל"בית מרגולין" בסמינר אורנים - חלומו הגדול.

---

4 זהר, מתוך מרגולין, 1948.

5 מרגולין, 1957.